

7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kadrovik.info/content/>.
9. СНиП III-4-80*. Техника безопасности в строительстве / Госстрой СССР. – М. : ЦИТП Госстроя СССР, 1991. – 352 с.
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/86/6064.html>.
11. Дьяченко М.И. Психология высшей школы : учеб. пособ. для вузов / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн., 1981. – 383 с.

РЕВЕНКО І.В.

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Національною концепцією виховання дітей і молоді визначено, що становлення української державності, інтеграція в європейське та світове співтовариство передбачають орієнтацію на людину, націю, пріоритети духовної культури. Потужні культуротворчі та виховні можливості мистецтва є одним з універсальних засобів виховання й розвитку дітей. Це особливо актуально в підлітковому віці, оскільки саме в цьому віці закладаються основи світогляду, естетичних та моральних установок.

Необхідність залучення дітей і молоді до цінностей художньої культури підкреслюється в Державній національній програмі “Освіта” “(Україна ХХІ століття)”, де зазначено, що одним з пріоритетних напрямів реформування виховання є забезпечення високої художньо-естетичної освіченості та вихованості особистості шляхом прилучення її до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української і світової культури.

Відомі педагоги сучасності (В. Бутенко, І. Зязюн, М. Лещенко, Б. Лихачов, Н. Миропольська, Г. Падалка та ін.) розглядають естетичне виховання як органічний компонент навчально-виховної системи сучасної школи. Пошуками можливостей удосконалення процесу естетичного виховання дітей займалися О. Олексюк, Б. Неменський, О. Рудницька, В. Шацька, С. Шацький, Г. Шевченко та ін. У наукових працях Л. Масол, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Щолокової розроблені концептуальні підходи до естетичного виховання учнівської молоді засобами мистецтва.

Державні нормативні документи вказують, що проблема художньо-естетичного виховання школярів у контексті головних завдань сучасної освіти є досить актуальною. Як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури щодо вказаної проблеми, педагогічною наукою накопичений значний досвід, який потребує узагальнення та систематизації.

Метою статті є визначення психолого-педагогічних особливостей художньо-естетичного виховання підлітків.

Художньо-естетичне виховання є складовою загальною системою виховання школярів та естетичного виховання зокрема. Естетичне виховання як невід'ємна складова системи виховання духовної культури особистості само по собі має багатокомпонентну, інтегративну природу й поєднує підсистеми, що мають зв'язки з іншими видами виховної діяльності – моральною, художньою, трудовою, фізичною та ін. Проблемне поле естетики охоплює майже всі феномени навколишньої дійсності та вивчає їх з позиції естетичного опанування світу. Засобами естетичного виховання можуть виступати будь-які цінності матеріального та духовного світу, які несуть у собі естетичне навантаження, тобто здатні дарувати людині естетичну насолоду, перетворюючись у процесі взаємодії в її внутрішній духовний зміст, тим самим формуючи гармонійну та досконалу особистість. До таких явищ навколишньої дійсності відносять природу, людину, її суспільні відносини та ментальність, працю, науку, мистецтво.

Однією з підсистем естетичного виховання є художньо-естетичне виховання, головними засобами якого виступають цінності художньої культури. Це поняття ми визначаємо як: процес цілеспрямованого формування естетичної свідомості та естетичного ставлення особистості до навколишнього світу та мистецтва шляхом прилучення її до цінностей художньої культури, формування здатності виділити естетичний компонент у змісті творів мистецтва та надати їм оцінку з позиції власного естетичного досвіду, накопиченого в результаті художньо-образного опанування світу за законами краси та вираженого в художньо-творчій діяльності.

Для кожної вікової групи школярів притаманні певні етапи художньо-естетичного розвитку, пов'язані із взаємодією провідної та художньо-естетичної діяльності.

За даними психологічної науки [1; 2; 3], підлітковий вік охоплює період життя дитини від 10–11 до 14–15 років. Він характеризується становленням вибірковості, цілеспрямованості сприймання, формуванням стійкої довірливої уваги та логічної пам'яті. У цей час активно формується абстрактне, теоретичне мислення, з'являється можливість будувати складні умовиводи. У цьому віці найбільш активно розвивається особистісна сфера психіки в інтелектуальному, емоційно-вольовому аспектах.

Підлітковий вік називають періодом становлення особистості – це складний, діалектично суперечливий процес, який не відбувається стихійно, а залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів. Результатом правильного педагогічного впливу має стати становлення дитини як гармонійної та цілісної особистості. Позитивний фактор у цьому процесі – художньо-естетичне виховання, яке, крім основної функції, що полягає у формуванні художньо-естетичної культури особистості, створює умови для її всебічного розвитку, оскільки мистецтво несе в собі художню концепцію світу та за своїми можливостями здатне впливати на духовну організацію особистості, визначати її систему цінностей, формувати світогляд.

Ми погоджуємося з думкою Г. Шевченко [6], що для кожної вікової групи школярів характерні свої етапи естетичного розвитку, пов'язані з

особливостями взаємодії провідної та естетичної діяльності. Крім діяльності спілкування, підліток також включений до навчальної, трудової та художньої діяльності, які слід враховувати під час організації процесу художньо-естетичного виховання в школі. Вирішенням цієї проблеми може бути включення мистецтва до змісту діяльності підлітків: навчальна діяльність збагатить школярів художньо-естетичними знаннями, необхідними для розширення кругозору та культурного розвитку; трудова діяльність надасть школярам можливість практичного втілення естетичних ідеалів; у спілкуванні розвивається оцінне ставлення до морально-естетичних поглядів, смаків та ідеалів окремих людей і суспільства.

У підлітковому віці, як правило, послаблюється потреба в безпосередній художній діяльності, однак виникає інтерес до пізнання мистецтва. Розвиток художньо-естетичних потреб разом з послабленням схильності до художньої творчості пов'язано з розвитком критичності інтелекту підлітка, що визначає провідну роль сприймання в його художньо-естетичній діяльності. Отже, сприймання творів мистецтва є основою художньо-естетичного виховання підлітків, яка позитивно впливає на розвиток їх інтелекту та когнітивних здібностей.

Естетичне насолодження навіть найдосконалішими творами мистецтва стає неможливим без культури художньо-естетичного сприймання, яка визначається рівнем розвиненості естетичної свідомості. За словами Б.Т. Лихачова, розвинена естетична свідомість дає змогу найбільш повно відобразити об'єктивно-естетичні явища в суб'єктивно-естетичних переживаннях, відчутти та пережити всю нескінченну різноманітність естетичних нюансів, відтінків, справжню естетичну насолоду [4, с. 18].

Найважливішим елементом естетичної свідомості є художньо-естетичне сприймання. Розвинене сприймання в підлітковому віці дає змогу дитині не тільки сприймати формальні образи за допомогою органів чуття, а й розкривати глибокий зміст творів мистецтва в процесі інтелектуалізованого сприймання. Глибина проникнення до художнього задуму визначає яскравість та глибину естетичних переживань підлітка і, відповідно, силу впливу мистецтва на його особистість.

Розвиток художньо-естетичного сприймання в підлітків передбачає формування в них особливого "бачення", яке не обмежується лише аналізом зовнішніх властивостей творів мистецтва. Його можна охарактеризувати як здатність не тільки дивитись і слухати, а й бачити та чути, тобто воно поєднує в собі і фантазію, і розум, і внутрішній світ людини. Важливо навчити дитину розуміти, що за кожним штрихом, кольором, лінією, звуком, інтонацією, будь-яким елементом зовнішньої форми лежить не просто авторський задум композиції, але і його почуття, настрої, ставлення, і що ці елементи форми є засобами виразності цих станів.

Таке розуміння мистецтва вчителі починають формувати в дитини ще в молодших класах, але тільки в підлітковому віці, разом з оволодінням абстрактним мисленням, у дитини з'являються всі можливості для адекватного розкриття змісту явищ художньої культури та інтеріоризації її цінностей в

особистісну сферу. Ці можливості пов'язані з розвитком аналітичної розумової діяльності підлітків, коли дитина під час сприймання творів мистецтва не тільки виділяє конкретні факти, а починає аналізувати, узагальнювати, виділяти суттєве, розуміючи при цьому умовність художньої мови.

Цілісне сприймання форми та змісту творів мистецтва передбачає наявність відповідного рівня художньо-естетичних знань, які дитина завоює ще в початковій школі на уроках мистецтва і в практичній художньо-творчій діяльності. У середніх класах знання підлітків збагачуються культурно-історичними фактами, які разом з художньо-естетичними знаннями створюють передумови для оволодіння підлітками навичками цілісного аналізу, необхідного для повноцінного естетичного сприймання мистецтва.

Ми поділяємо точку зору Г. Шевченко [6, с. 67], згідно з якою оптимальними показниками рівня художньо-естетичного сприймання є такі:

1. Наявність певного обсягу міцних та глибоких історико-теоретичних, художньо-естетичних знань.
2. Розвиненість умінь і навичок сприймання естетичного, розуміння єдності форми та змісту.
3. Розвиненість уяви, образного бачення.
4. Активність вияву асоціативності й емоційної пам'яті.
5. Уміння відтворювати художній образ адекватно авторському.

Ефективність впливу будь-якого виду мистецтва на особистість підлітка залежить від правильної організації учителем процесу сприймання творів мистецтва, що полягає в здійсненні таких етапів:

1. Емоційна установка. Виконує організаційно-мотиваційну функцію, яка полягає у спрямуванні довільної уваги підлітка на об'єкт сприймання з подальшим її перетворенням у мимовільну увагу високого рівня (післядовільну увагу), яка іншими словами визначається як захоплення. Саме в захопленні мистецтвом закладається успіх художньо-естетичного виховання підлітків.

На цьому етапі вчитель повинен використовувати методи стимулювання дитячої діяльності з активного сприймання. Доцільним методом у цьому випадку є емоційна вступна промова вчителя, мета якої – зацікавити дітей. Вона може містити інформацію про сюжет твору, історію створення, відомості про автора, цікаві факти з його життя, культурно-історичний матеріал епохи. Ефективність впливу вступної промови на якість сприймання підлітків залежить від особистості вчителя, його педагогічної майстерності, широти знань, багатства мови, уміння знайти й виділити значні, з позиції підлітка, моменти, тим самим мотивуючи їх сприймання.

2. Сприймання. Це безпосередній контакт з твором мистецтва. У цьому процесі можна виділити три фази: перші реакції реципієнта виникають на емоційному рівні як миттєвий психологічний відгук на об'єкт сприймання (“подобається”, “не подобається” тощо); друга фаза виникає як результат потреби упорядкувати отриману інформацію та виражається в раціональному опануванні твору (переважно це аналіз деталей форми для аргументації своєї емоційної реакції); на основі емоційного та раціональ-

ного засвоєння художнього образу виникає третя фаза цього етапу – народження почуттів. Це ще не ті почуття, які характеризують естетичне ставлення людини до мистецтва, а лише перші емоційні реакції.

Перше сприймання, як правило, лише створює ілюзію опанування твору, оскільки дитина, унаслідок недостатнього художньо-естетичного розвитку або браку життєвого досвіду, часто не звертає уваги на те, що їй уявляється незрозумілим, але є суттєвим і важливим для відтворення цілісної картини художнього образу. Тому на підставі первинних вражень, отриманих у процесі сприймання, у свідомості дитини складається художня модель твору як сукупність уявлень лише про його формальні якості. Таке первинне сприймання тільки створює передумови для розкриття змісту твору мистецтва, формування власних суджень та оцінок.

3. Аналіз-інтерпретація. Цей етап – це перехід від безпосереднього сприймання до роздумів. Його можна охарактеризувати як опосередкований творами мистецтва, “внутрішній діалог” із самим собою, з автором, завдяки якому здійснюється зв’язок культур та епох. У процесі аналізування творів відбувається розкриття змісту художнього образу, глибоке проникнення до суті мистецького твору.

На уроці аналіз-інтерпретація здійснюється в індивідуальному та колективному планах. На індивідуальному рівні підліток, спираючись на власний досвід та знання, аналізує сприйнятий матеріал, пропускає його через внутрішнє “Я” та складає власну думку. Це суб’єктивний фактор формування художньо-естетичного судження. Об’єктивний фактор полягає в сумісному обговоренні, у процесі якого відбувається висловлювання думок, пошук правильних рішень.

Завдання вчителя на цьому етапі полягає в коректному керівництві процесом обговорення, у створенні сприятливої емоційної атмосфери, у заохочуванні дітей до висловлювання думок. Учитель, отримавши інформацію про глибину опанування мистецького твору та спираючись на уявлення дітей про запропонований мистецький твір, повинен підвести їх до розкриття естетичної цінності художнього образу.

4. Повторне сприймання. Поступове проходження попередніх етапів дає дітям можливість цілісного сприймання художніх образів на більш високому рівні. Саме на цьому етапі відбувається художнє пізнання дійсності та істинне опанування мистецтва, естетичні цінності якого стають духовним здобутком особистості.

Отже, сприймання школярами творів мистецтва відбувається на трьох якісних рівнях: емоційному, змістовому та цілісного художньо-естетичного опанування твору.

У вихованні емоційної чутливості необхідно враховувати складний процес відбиття дійсності у свідомості людини через художні образи. Під час сприймання підліткам надається можливість пережити ті чи інші життєві ситуації та виробити адекватні емоційні реакції на них. Коли дитина потрапляє в аналогічні ситуації в реальному житті, у її свідомості виника-

ють асоціації, що викликають саме ті емоційні реакції, які вона відчула під час сприймання творів мистецтва.

Розвиток художньо-естетичного сприймання мистецтва відбувається тим краще, чим більше асоціацій воно викликає. Асоціації в мистецтві ґрунтуються на виявленні зв'язків образів, що виникають під час сприймання творів мистецтва, з уявленнями, що зберігаються в пам'яті та закріплені в культурно-історичному досвіді людини [5]. Уміння встановлювати асоціативні зв'язки виступає як здатність до асоціативного мислення, яке значно покращує якість естетичного сприймання. Для виникнення асоціативних зв'язків у підлітків необхідно постійне, цілеспрямоване збагачення їх естетичного досвіду та культури сприймання мистецтва.

Висновки. Отже, художньо-естетичне виховання є складовою загальної системи виховання школярів та естетичного виховання зокрема, головними засобами якого виступають цінності художньої культури. Послаблення потреби в безпосередній художній діяльності та виникнення інтересу до пізнання мистецтва в підлітковому віці визначає провідну роль художньо-естетичного сприймання в цьому віці. Процес художньо-естетичного сприймання здійснюється чотирма етапами: емоційна установка, сприймання, аналіз-інтерпретація, повторне сприймання. Розвиток художньо-естетичного сприймання взаємопов'язаний з розвитком асоціативного мислення.

Література

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л.С. Выготский ; [под ред. Д.Б. Эльконина]. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4 : Детская психология. – 432 с.
2. Крутецкий В.А. Психология : учебник для учащихся пед. училищ / В.А. Крутецкий. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1974. – 304 с.
3. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека : учеб. пособ. для студентов высших учебных заведений / И.Ю. Кулагина, В.Н. Колюцкий. – М. : Сфера, 2001. – 464 с.
4. Лихачев Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников : учеб. пособ. по спецкурсу для студентов пед. ин-тов / Б.Т. Лихачев. – М. : Просвещение, 1985. – 176 с.
5. Основы мировой художественной культуры и искусствознания : пособие для учителей общеобразовательных школ, гимназий и лицеев / Г.П. Шевченко, Л.Л. Бутенко. – Луганск, 2000. – 155 с.
6. Шевченко Г.П. Эстетическое воспитание в школе : учеб.-метод. пособ. / Г.П. Шевченко. – К. : Рад. школа, 1985. – 144 с.